

Inhoud

Ter inleiding	5	
I. Drenthe in de eeuw van de Afscheiding	7	
II. Kerkstichtingen in Drenthe	9	
III. Waarom was De Cock juist zo actief in Drenthe?	11	
IV. De Cock actief in grensstreken rond Drenthe	15	
V. Door ds. Hendrik de Cock gestichte Afgescheiden kerken in d'Olde Lantschap	17	
1. Smilde	20 november 1834	17
2. Dwingeloo	22 maart 1835	29
3. Hoogeveen	25 maart 1835	37
4. Beilen	28/29 maart 1835	45
5. Hijken	30 maart 1835 met Laaghalen en Hooghalen	51
6. Assen	2 april 1835	57
7. Koekange	28 mei 1835	75
8. Ruinerwold	30/31 mei 1835	77
9. Meppel	12 juni 1835	81
10. Nijveen	26 februari 1836	91
11. Zuidwolde (Dr.)	vroege voorjaar 1836 ?	95
12. Borger	15/16 april 1836	101
13. Diever	31 oktober 1836	105
14. Sleen en Zweeloo	17 april 1838 met Meppen en Aalden	109
15. Westerbork	1836/1838	117
16. Peize	12 oktober 1841 (?)	119
VI. Na het overlijden van De Cock gestichte Afgescheiden kerken in Drenthe	125	
17. Coevorden	6 december 1842 of 2 februari 1843	125
18. Emmen	voorzomer 1843, sinds 1841 met Sleen	127
19. Een-Norg	19 januari 1845	129
20. Gees	najaar 1854	131
21. Roden	26 februari 1857	133
22. Schoonebeek	26 november 1859	135
23. Gasselternijveen	2 maart 1865	137
24. Vries	1 december 1867	139
25. Hollandscheveld	1868/69	141
26. Nieuw-Amsterdam	29 mei 1871	143
27. Schoonoord	18 mei 1873	145
28. Nieuw-Weerdinge	2 juni 1879	147
29. Nieuw-Buinen	30 maart 1891	149
30. Valthermond	19 oktober 1891	150
31. Klazienaveen	7 mei 1891	151
32. Nijensleek/Vledder	25 december 1893	153
33. Emmer-Compascuum	15 november 1894	154
34. Zuidlaren	(1862) 20 februari 1898	156
Lijst van Gereformeerde Kerken in Drenthe die na 1900 zijn gesticht	158	
Tot besluit	159	

Ter inleiding

De Afscheiding van 1834 was een kerkelijke beweging van losmaking uit de Hervormde Kerk die zich in bijna alle provincies van het koninkrijk der Nederlanden voltrok. De geschiedschrijving daarover biedt rijkelijk veel zicht op en inzicht in dat gebeuren. Dat deed als eerste ds. J.C. Rullmann¹ in 1916 met een algemene, niet specifiek regionaal en lokaal gerichte beschrijving van de Afscheiding. Later volgde ds. H.A. Dijkstra² in 1934 en volgende jaren, ter gelegenheid van de herdenking van de Afscheiding een eeuw eerder. Hij vertelde in een lange reeks artikelen in het *Gereformeerd Kerkblad van Drenthe en Overijssel* hoe de ontwikkelingen in Drenthe waren geweest.

Later deden dr. J. Wesseling en dr. C. Smits grondig lokaal onderzoek naar de Afscheiding in bijna alle provincies van Nederland. Maar die studies lieten ook een opmerkelijke lacune zien. Deze auteurs hadden één provincie buiten beschouwing gelaten: Drenthe. Dat had als achtergrond dat het toen de bedoeling was dat de in Drenthe geboren drs. S.J.Th. Homan die open plek door eigen onderzoek zou invullen. Helaas heeft hij dat doel niet verwezenlijkt, het bleef bij enkele artikelen.³ Zijn benoeming tot rector van het Gomarusscollege in Groningen was daar vooral debet aan. Maar ook na zijn pensionering kwam het er niet meer van om zich aan deze arbeid te wijden. Hij overleed plotseling op 1 december 2021. Het werk leek toen helemaal stil te komen liggen. Mijn eerdere gesprekken met Siebrand Homan over onze gemeenschappelijke interesse hierin hadden wellicht kunnen leiden tot een vorm van samenwerking, maar ook die kwam toen niet echt van de grond.

Nadat onlangs bekend werd dat de Afscheidingsboeken van dr. J. Wesseling in digitale vorm een heruitgave zouden opleveren, kwam bij mij het ideaal weer naar boven om nu door te pakken en ook de Afscheiding in de provincie Drenthe te gaan beschrijven. Mijn voorbereidingen dateren uit de tijd dat ik werkte aan mijn dissertatie over het leven en werk van Hendrik de Cock (1801-1842), uitgegeven in 2009. Het toen verzamelde onderzoeksmateriaal geeft voldoende stof tot een bijna compleet verhaal, zij het dat ik me toen beperkte tot de activiteit van de door ds. Hendrik de Cock gestichte gemeenten. Dat betrof naast alle afscheidingen in Groningen, ook die in een deel van Friesland, alle afscheidingen in Drenthe, tevens die in een deel van Overijssel en in enkele plaatsen in andere provincies en in het Duitse Bentheim. In totaal stichtte De Cock 87 afgescheiden gemeenten, waarvan 16 in Drenthe.

Nu zal mijn aanvulling met de vanaf 1842, toen De Cock overleed, gestichte Drentse gemeenten het overzicht van de gehele Afscheiding in de ‘Olde Lantschap’ compleet maken. Mijn onderzoek verschilt in wezen niet van dat van de eerdergenoemde auteurs. Per plaats waar de Afscheiding een feit werd, wordt een overzicht aangereikt van de voornaamste activiteiten die in dat kader daar hebben plaatsgevonden. Daarop aansluitend wordt enige aandacht geschonken aan de meest markante momenten uit de 19e-eeuwse geschiedenis van de nieuwe plaatselijke kerkgemeenschap.

Dr. Harm Veldman, Zuidhorn 2023

Noten

- 1 J.C. Rullmann, *De Afscheiding. De Nederlandsch hervormde Kerk der XIXe eeuw*. Amsterdam 1922 (3e druk).
- 2 Ds. Harm Ages Dijkstra (1856-1941) was achtereenvolgens predikant in Duurswoude en Diever; hij ging met emeritaat in 1931 en vestigde zich in Assen. Daar schreef hij een lange serie artikelen met bijzonderheden over de Afscheiding in Drenthe.
- 3 Drs. S.J.Th. Homan schreef in het herdenkingsjaar 1984 een zeer lezenswaardig artikel in de *Nieuwe Drentse Volksalmanak* ter gelegenheid van 150 jaar Afscheiding: ‘Cocksianen in Drenthe’, 1-17. In 1987 publiceerde Homan een artikel in het weekblad *De Reformatie* van 21 november onder de titel ‘Zeventien dagen uit het leven van ds. H. de Cock’. 181-184.

3

Waarom was De Cock juist zo actief in Drenthe?

De vraag boven dit hoofdstuk is eigenlijk een onderdeel van een grotere vraag, namelijk: Waarom heeft Hendrik de Cock zich niet beperkt tot die ene noodzakelijk geachte Afscheiding in Ulrum? Had hij niet heel andere wegen kunnen gaan dan die hij na 14 oktober 1834 is gegaan? Had hij zich er niet bij neer kunnen leggen dat er voor hem geen plaats was in de Nederlandse Hervormde Kerk? Dan was ons land misschien verschoond gebleven van de versplintering van het protestantisme. Het aantal kerken en kerkjes dat de naam 'gereformeerd' draagt is veel te groot geworden.

Deze opmerkingen en vragen komen niet uit de lucht vallen. Er is in de 20^e eeuw een denkwijze gegroeid die meer de nadruk legt op wat de kerken verenigt, dan wat hen verdeeld houdt. Het oecumenisch streven speelt een belangrijke rol in de publieke opinie over de kerk. Gelovigen zouden niet zo gauw de principiële vinger moeten leggen bij zaken die niet de kern van het Evangelie raken. Gelovigen zouden veel meer geduld moeten oefenen om toch vooral te voorkomen dat de kerk (weer) scheurt.

Wat moet een historicus nu met deze vragen en opmerkingen beginnen? Eén ding lijkt me nodig: hij moet zich allereerst grondig gaan verplaatsen in de kerkelijke verhoudingen die Hendrik de Cock meemaakte. Daarbij moet hij zich indenken en inleven in de kerkelijke spanningen van 1834. De Cock was toen predikant in zijn derde gemeente: Ulrum. Hij had zijn theologische vorming ontvangen aan de universiteit van Groningen. Het onderricht van zijn hoogleraren stond helemaal in het teken van Verlichting en Rationalisme. Daarin was wel plaats voor een God, al stond Hij ver boven de aardse natuur; zo werd het denken en (s)preken over Hem als 'supranaturalisme' aangeduid. God was een lieve Heer die het welzijn van de mensen op het oog had. Zonde en genade waren begrippen die naar de achtergrond werden geschoven. Het lijden en sterven van Jezus was meer symbolisch dan een realiteit.¹ Zo vervlakte de boodschap van de kerk tot een verhaal dat mensen wel aanstond, maar waar de Bijbelse diepgang uit verdwenen was. En overal in Groningerland en in ook in Drenthe (en tevens in andere delen van ons land) werd dit theologisch steeds meer gemeengoed. Het verstand en het gevoel van de mens maakte in de kerk de dienst uit. In een dergelijke geest had De Cock als jonge dominee in Eppenhuisen en Noorderlaren de kerk gediend. Dat werd anders in Ulrum. Daar kwam hij in zijn gemeente mensen tegen die hem de oude waarheid van de gereformeerde leer voorhielden. Zij lieten hem de belijdenis van de Dordtse Leerregels lezen. En De Cock kreeg een korte editie van de Instructie van Calvijn te leen. Hij kwam hierdoor en door zijn echtgenote Frouwe Venema meer en meer op het gereformeerde spoor.

De Cock begon in te zien dat de kerk niet maar een gezellige vereniging is, maar een normatieve gemeenschap die gebouwd is op het fundament dat Jezus Christus zelf gelegd heeft met zijn lijden, sterven en opstanding. Daarom komt het erop aan of die kerk zich houdt aan de geopenbaarde wil van God. Wanneer kerkelijke partijen dat aspect achteloos naast zich neerleggen, wordt het zaak op te roepen tot herstel van de zuivere verhoudingen op basis van het evangelie, dus tot reformatie. Als dan blijkt dat hierin geen ommekeer te verwachten is, eerder verharding van de gekozen route, dan kan het niet anders of er treedt een zodanige verwijdering op dat het uitloopt op een scheuring. Nu kan die verwijdering van tijdelijke aard zijn, dan moet de weg naar elkaar zo snel mogelijk weer worden opgezocht

en gelopen – anders groeit er een eigen cultuur, ofwel er ontstaat een eigen ‘couleur locale’. En zoiets kan vrij gemakkelijk uitlopen op de kenmerken van een sekte.

Nu is de praktijk van het kerkelijk gebeuren veelal zo dat niemand aan een ander zijn wil kan opleggen. Het herstel van de kerkelijke eenheid kan door mensen niet worden afgedwongen. Er is maar ÉÉN wiens woorden gezag hebben: God zal beslissen door Zijn Woord en Geest en dat zal dan ook als beslissend moeten worden aangenomen.

Dit beseffend is het noodzakelijk de levensgang van Hendrik de Cock te leren begrijpen. Om zijn daden in de kerkelijke spanningen te zien als de beste, de zeer verantwoorde weg om de kerk van Christus te helpen reformeren. Dat wil zeggen: weer terug te brengen naar de gehoorzaamheid die de kerk ooit had uitgesproken in belijdenis en haar kerkelijke ordening. Dat heeft De Cock heel duidelijk onder woorden gebracht toen hij de Afscheiding proclameerde in de ‘*Acte van Afscheiding of Wederkeering*’.

Dat De Cock zoveel in Drenthe heeft gediend is te verklaren uit de volgende omstandigheden:

- * In Drenthe was er veel belangstelling gegroeid voor het reformatorische optreden van De Cock.
- * Kleine kerngroepen, veelal in conventikels bijeen, hadden een vervreemding ondervonden ten opzichte van de Hervormde kerk! Die kerk had zich in leer en kerkordelijke ordeningen steeds verder losgemaakt van de gereformeerde belijdenis en kerkorde. Ingediende bezwaren werden terzijde gelegd. Verontrusting leefde in diverse plaatsen: Smilde, Dwingeloo, Hijken, Assen; door de uiteenlopende contacten verbreidde deze meningsvorming zich door de hele provincie.
- * De onvrede hierover uitte zich in 1832 in het regelmatig bezoeken van Drentse gelovigen van de kerkdiensten in Ulrum; men had een voettocht van twee keer 14 uur daar wel voor over. Daarbij werd ook de wens geuit om de nog ongedoopte jonge kinderen door ds. De Cock te laten dopen onder de handhaving van de liturgische tekst van het doopformulier. In Ulrum zijn er zes kinderen uit Drenthe door ds. De Cock gedoopt; de andere elf kinderen van buiten Ulrum waren afkomstig uit de provincie Groningen.
- * De schorsing van De Cock intensiverde de betrokkenheid van de Drentse gereformeerden; iemand als Luitsen Dijkstra, een voorman in kerkelijke zaken, trok zich het lot van De Cock sterk aan en kwam hem meer dan eens te hulp in dreigende omstandigheden. De verontrusten van Smilde stelden in het voorjaar van 1834 zelfs een rekest op dat naar koning Willem I werd gebracht om hem het droeve lot van De Cock onder ogen te brengen.
- * Toen De Cock drie maanden in een Groningse gevangenis doorbracht kwamen er ook regelmatig Drentse broeders bij hem op bezoek. De toen gehouden gesprekken hebben ongetwijfeld de banden tussen de Ulrumse predikant en zijn Drentse medestanders enorm versterkt. De basis van een dergelijke band was de eenheid in het geloof en het samen uitzien naar een verantwoorde uitweg uit de perikelen die door de schorsing en afzetting waren veroorzaakt. Deze ontmoetingen waren ook goed om afspraken te maken over bezoeken van De Cock aan zijn medestanders.
- * Nadat De Cock bij zijn thuiskomst uit de gevangenis te horen kreeg dat hij met zijn gezin de Ulrumse pastorie moest verlaten, waren het Drentse broeders in Bovensmilde die de familie De Cock aan onderdak en onderhoud hielp. Christelijke solidariteit!
- * Ds. De Cock had in Ulrum ondervonden dat niet de lokale elite, maar juist de gewone man dichtbij Gods Woord en de Belijdenis van de kerk stond; juist zij verwachtten veel heldere leiding van hun predikant. Dit was bij velen in de Drentse werkelijkheid een even belangrijke zaak.

ds. H. de Cock

Noot:

- 1 Over deze theologische thema's kan men meer lezen in: Harm Veldman, *Biografie en theologie van Hendrik de Cock*. Dissertatie Kampen 2009, hoofdstuk 2.

2. Dwingeloo – 22 maart 1835

Oriëntatie

Het brinkdorp Dwingeloo ligt in het zuidwestelijk deel van het natuurgebied Dwingelderveld. In vroeger dagen was het gewest bestuurlijk in zes dingspillen verdeeld, landsdelen met een eigen burgerlijk bestuur. Het dingspil waartoe Dwingeloo behoorde was het Dieverder dingspil met als hoofdplaats Diever. Een dingspil was verdeeld in kerspelen, de kleinste bestuurseenheid op kerkelijk en wereldlijk terrein. Deze eenheid was in 1811 getransformeerd tot burgerlijke gemeente. Deze bestond hier naast het hoofddorp Dwingeloo uit de buurschappen Eemster, Leggeloo, Lhee en Lheebroek.⁴⁰ Anno 2023 maakt Dwingeloo met ca. 2.500 inwoners deel uit van de gemeente Westerveld met 26 dorpen en buurschappen. Het dorp is in 2011 uitgeroepen tot het groenste dorp van Europa.

In de tijd van de Afscheiding treedt als burgemeester op jhr. A.W. van Holthe tot Oldengaerden. Hij bewoonde de havezathe Oldengaerde, een half uur gaans buiten Dwingeloo. De Drenten waren vol ontzag over zijn grote rijkdom. Zijn vriendelijk optreden heeft veel goeds betekend voor de Afscheidenen.⁴¹ Hij was collator-unicus⁴² van de Hervormde Kerk te Dwingeloo, iets wat door ds. Van Schaick, die in 1838 aan Dwingeloo werd verbonden, als ondemocratisch werd veroordeeld. Dat werd oorzaak van een scherp conflict tussen collator en predikant – Van Schaick nam in 1852 het beroep naar Paramaribo aan.⁴³ Onder de bevolking leek er kerkelijk een grote mate van eenstemmigheid te bestaan: in 1829 was bijna iedere inwoner van Dwingeloo (1.180 personen) lid van de Hervormde Kerk (1.144 leden); er waren 6 rooms-katholieken en 30 Israëlieten.⁴⁴

Kerk en conventikel

De Hervormde gemeente kwam sinds de Reformatie samen in de Sint-Nicolaaskerk. Ze werd sinds 1808 gediend door ds. W.H.F. Cranssen⁴⁵, terwijl na zijn overlijden in 1837 de eerdergenoemde ds. C. van Schaick in 1838 als pastor werd aangetrokken. Theologisch was deze sterk georiënteerd op de Groninger Richting; tegelijk was hij aanhanger van de vrijmetselarij.⁴⁶

Over de tijd voor de Afscheiding staan ons enkele gegevens ter beschikking van de in Dwingeloo in 1802 geboren ds. G.R. Kerssies die in 1859 als plaatselijke predikant van de Afscheiden gemeente de Kamper docent Helenius de Cock werden toegezonden.⁴⁷ Kerssies had regelmatig contact met personen die – zoals hij schreef – ‘het bederf der kerk ziende, weinig of niet ter kerk gingen, dewelken afzonderlijk gezelschappen hielden, meestentijd na den openbare Godsdienst, omdat sommigen nog naar de kerk gingen’.

Het fenomeen conventikel ligt ook hier dus aan de basis van de Afscheiding. Ds. Van Schaick had het er vijftien jaar na dato nog over: “Conventikels op conventikels hadden plaats, vooral bij zekeren Frederik Alberts Kok.”⁴⁸

De eerste prediking van Hendrik de Cock te Smilde, november 1834, was voor deze kerkleden van Dwingeloo het begin van de eigen afscheiding. Het ging om twaalf personen, waaronder de families Kerssies en Kok, met daarnaast eveneens twaalf mensen uit Diever.

Hernieuwd contact van Kok met De Cock

Hendrik de Cock arriveerde vanuit Smilde op 18 maart 1835 te Dwingeloo.⁴⁹ Hij was in gezelschap van de ex-schoolmeester Douwe van der Werp. Ze namen hun intrek bij Frederik Alberts Kok, koopman in laken en kruidenierswaren. Hij was eerder ook bierbrouwer en jeneverstoker geweest, maar om godsdienstig-ethische redenen was hij daarmee gestopt.⁵⁰ Hij was een van de zonen van ‘Meister Albert’, die zeer gezien was in de burgerlijke gemeente Dwingeloo; hij diende daar als assessor. De familie Kok⁵¹ behoorde tot de kerngroep van

hen die zich ernstig verontrust betoonde over de koers van de Hervormde Kerk. De kern van het bezwaar dat door Kok sr. werd ingebracht tegen ds. Cranssen was het loslaten van de Gereformeerde belijdenis omtrent de goddelijke uitverkiezing, dat bleek uit 'een algemeen-genade aanbod', ook uit het nodigen van iedereen tot het Heilig Avondmaal en uit het aanspreken van alle kerkbezoekers als 'ware gelovigen'. Ook was er onenigheid geweest over de inhoud van de catechisatie, met als inzet het al of niet gebruiken van de methode van A. Hellenbroek, een 'oude schrijver'.⁵² Tevens was gebleken dat de zonen van Meister Albert geen kans maakten om te slagen voor het examen van catechiseermeester als ze vasthielden aan de drie formulieren van eenheid.⁵³ Dat betekende een breuk in hun relatie met deze predikant.

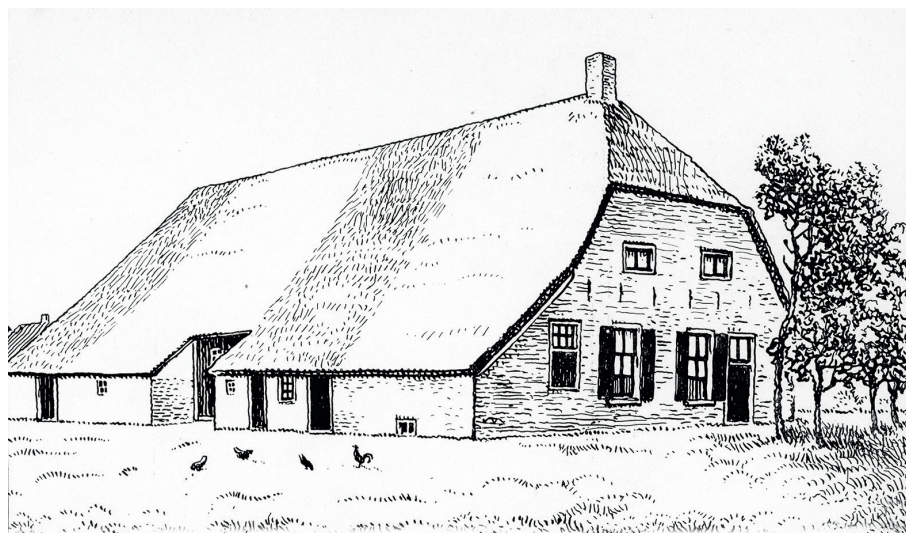
Naast de familie Kok vormt de familie Kerssies⁵⁴ een factor van betekenis in de voorgeschiedenis van de Afscheiding in Dwingeloo. Samen met F.A. Kok werden vanaf 1825 huiselijke samenkomsten belegd waar een enkele keer ook de burgemeester te gast was.

Tijdens en na de Afscheiding van Smilde is het contact met De Cock sterker geworden en riep vooral F.A. Kok zijn medekerleden op om zich af te scheiden van de Hervormde Kerk. In een schrijven van 24 november 1834 aan de kerkenraad van de Hervormde gemeente verzochten tien lidmaten 'door dezen hunnen attestatien als Leeden der Hervormde of Sinodale Gemeente te Dwingeloo terugge, door den drang der conscientien met den Woorde Gods niet kunnende overeenbrengen de sinodale en classikale verordeningen, waaraan wij gebonden zijn en merken dezelve als conscientiedwang, welke niet mag geschieden, als mede dat wij ons niet kunnen vereenigen met de prediking en verklaring des Goddelijken Woords alhier en de toespraken bij de bedieninge der Sacramenten'.⁵⁵

Daarmee bleek de Afscheiding in Dwingeloo duidelijk een aanvaarde weg; evenwel was er nog geen gemeente geformeerd. Meister Albert liet nog even wachten op zijn beslissing om mee te gaan met deze afscheiding. Zijn zonen waren hem voorgegaan. Hij volgde enkele maanden later.

Instituering

In het voorjaar van 1835 kwam het zo ver. Intussen hadden zich nog meer mensen afgescheiden van de Hervormde Kerk. F.A. Kok had daarvoor een rondgang gemaakt door het

*De boerderij
van meester
Albert in
Eemster*

5. Hijken met Hooghalen en Laaghalen – 30 maart 1835

Oriëntatie

De hier genoemde plaatsen behoren burgerlijk bij de toenmalige gemeente Beilen. Het aantal inwoners bedroeg enkele honderden: Hijken was toen een klein dorp met ruim 350 inwoners, terwijl de aangrenzende buurtschappen Laaghalen en Hooghalen respectievelijk 65 en 90 inwoners telden. Het dagelijks leven speelde zich grotendeels af op het erf en de landerijen van de boeren.

Voor de kerkgang was men op Beilen aangewezen. De voorgeschiedenis van de Afscheiding is in Hijken en omgeving in hoofdlijn gelijk aan die van Hervormd Beilen. In de drie dorpen zelf was geen kerk te vinden. Wel had Hijken een eigen catechiseermeester, die de gereformeerde belijdenis aan het hart lag. Het is voor de geschiedenis van de Afscheiding van belang te weten dat dorpen als Smilde en Eemster/Dwingeloo op betrekkelijk korte afstand van deze plaatsen lagen; met de kerkelijke ontwikkelingen daar was men in Hijken, Hooghalen en Laaghalen veelal goed op de hoogte. In onmiddellijke aansluiting op zijn optreden in Beilen heeft Hendrik de Cock op maandag 30 maart 1835 in Hijken een Afscheiden gemeente geïnstitueerd.

Conventikel en catechiseermeester

Het eerste moment waaruit blijkt dat zich in Hijken een geestelijke oriëntatie voordeed die anders was dan van de plaatselijke gemeente in Beilen, was de start van het conventikel in 1824/25, onder leiding van de welgestelde landbouwer Jacob Koerts Timmerman te Hooghalen. Hij wordt in de documenten vaak als Jacob Koerts aangeduid.¹³⁷ We gaan ervan uit dat het vormen van een conventikel niet zonder voorkennis en medewerking van de Hervormde gemeente in Beilen is verlopen, waarmee de benaming ‘conventikel’ hier dus niet een ‘illegaal’ stempel draagt.

Timmerman was naast landbouwer ook schoolmeester en catechiseermeester – met name in de wintermaanden werd lesgegeven. Het onderwijs zal zich vooral gericht hebben op het leren kennen van de Bijbel en het memoriseren van de psalmen en de catechismus. Dit was dus zonder meer een kerkelijk belang en lag daarom goed bij de kerkelijke bestuurders. Dat uit deze ontwikkeling ooit een gemeente zou groeien, kan men, ook wanneer er zich geen moeilijkheden zouden voordoen, een normale zaak achten. Toen er zich in de moederkerk van Beilen grote problemen voordeden rondom ds. Doornbosch kreeg het conventikel van Hijken de kans zich als een gereformeerd alternatief te profileren. Daarbij was de niet altijd vlot te overbruggen afstand tussen het hoofddorp en de buitengebieden een belangrijke factor. Maar centraal stond de zuivere leer: die werd in Beilen steeds minder vernomen, maar was juist wel in Hijken te horen uit de mond van Jacob Koerts. Volgens verhalen van de familie Timmerman kwamen er regelmatig mensen uit Beilen, Assen en Smilde naar de samenkomsten in Hijken om ‘voedsel voor hun zielen te halen’.¹³⁸ Onderweg naar de vergaderplaats zongen ze in het Drentse landschap hun psalmen.

De vergaderplaatsen van hen die Jacob Koerts wilden horen zijn wat betreft de locatie niet bekend, maar zullen zich zowel in Laaghalen als in Hooghalen en Hijken hebben bevonden. Men leefde er mee met de ontwikkelingen rond De Cock in Ulrum, maar het kwam niet zover dat uit deze buurtschappen ouders naar Ulrum reisden om hun jonge kinderen door De Cock te laten dopen. Ook Timmerman niet die in 1831 en 1833 vader was geworden van een dochter (Margje) en een zoon (Roelof). De reden van het achterwege laten van de reis naar Ulrum is niet bekend.

De Beiler kerkenraad in actie

De algemene synode van de Nederlandse Hervormde Kerk had op 16 juli 1834 een schrij-

ven opgesteld voor alle Hervormde predikanten, kerkenraden en kerkelijke vergaderingen met vermaningen ‘om te vermijden hetgeen aanleiding tot twist en scheuring in de kerk zou kunnen geven en te behartigen hetgeen de scheurzieken zou kunnen teregt brengen of de goede orde en eenheid bevorderen’. Hoe ging de kerkenraad van Beilen hiermee om? In zijn vergadering van 20 januari 1835 kwamen berichten over J.K. Timmerman ter tafel die volop redenen gaven om ze diepgaand te bespreken. De notulist maakte er het volgende verslag van: *“De kerkeraad vernomen hebbende, dat er zoogenaamde catechisaties of oefeningen welke gehouden worden door Jacob Koerts te Hijken Leeghalen en Hooghalen bezocht worden door zulke personen uit deze en andere gemeenten die zich van de openbare godsdienst oefeningen der Herv. Predikanten onttrekken, hebben goedgevonden bij dezen te bepalen, dat voornoemde Jacob Koerts provisioneel geen catechisaties of oefeningen meer in deze gemeente zal houden op grond dat dezelve als nadeelig voor de belangen van de gemeente door den kerkeraad beschouwd worden.”*¹³⁹

Feitelijk hield de intrekking van de vergunning tot catechiseren voor Timmerman een provisionele schorsing in. Daarmee stonden de zaken dus op scherp. Het moment van dit besluit lag drie maanden na de in Ulrum begonnen Afscheiding, maar nog tijdens de gevangenschap van De Cock. Deze zou zich na zijn vrijlating zo snel mogelijk naar zijn broeders in Drenthe begeven.

De instituering

Op maandag 30 maart 1835 is ten huize van Jacob Koerts Timmerman (of van Dirk Vredelveld?) de Afscheiden gemeente van Hijken geïnstitueerd. De Cock leidde de samenkomst en doopte twee kinderen.¹⁴⁰ Hij liet daarna twee ouderlingen en twee diakenen verkiezen

Gereformeerde kerk Hijken en ds. J.K.J. Timmerman

en bevestigde hen in hun ambt. Het waren de ouderlingen Jacob Koerts Timmerman en Geert Jans Timmerman (uit Hijken) en de diakenen Harm Jacobs Scheepers en Jan Willem Nijzing (beide te Hijken). Daarmee was het conventikel van Hijken een vrije kerk geworden. Jacob Koerts diende deze gemeente tevens als 'oefenaar'. Zijn oudste zoon Koert Jacobs trad ook wel als zodanig op.

De burgemeester van Beilen was, zoals we al aangaven, op de hoogte van deze ontwikkelingen, maar hij kon op 9 april de Gouverneur van Drenthe geruststellen 'dat de woelingen van gezegden H. de Cock sedert het begin van dit jaar geene meerdere gevolgen hebben gehad en het getal zijner volgelingen niet is aangegroeid'. Dat getal was volgens hem 'tenminste 36 personen'.

Acte van Afscheiding van Hijken

Wat de afgescheidenen van Hoog- en Laaghalen en Hijken bewoog om zich los te maken van de Hervormde Kerk staat beschreven in een klein document dat op 13 september 1843 is opgesteld en neergeschreven in het lidmatenboek van de gemeente. Of het eerder is opgesteld en ingediend bij de Hervormde kerkenraad (en bij het burgerlijk bestuur van Beilen) is ons niet bekend. We geven nu de tekst in de spelling zoals die toen werd gehanteerd.¹⁴¹

Acte van Afscheiding.

De ondergetekenden allen inwoners van de Gemeente Beilen verklaren mids dien dat zij overeenkomstig het 28 Art. van den nederlandsche geloofsbelijdenis zich gedrongen gevoelen om zich van het hedendaags Hervormd kerkgenootschap af te scheiden overmids dat genootschap opgehouden heeft de kerke uit te maken als missende de daartoe behoorende eigenschappen opgegeven in Art. 29 van de opgenoemde belijdenis dat zij diensvolgens terug keren tot de formulieren van enigheid bestaande in meer gemelde belijdenis, de Heidelbergsche Categismus en de vijf hoofdstukken opgesteld tegen de Remonstranten op de zynode van dordregt in 1618 en 1619 en zij diensvolgens gezamentlijk hunne halzen wenschen te bukken onder het jok Jezu Kristi dat zij ook overeenkomstig art. 2 van het Reglement van den 13 January 1816 op het genaamde hervormd kerkgenootschap daartoe geregtigd zijn en diensvolgens ophouden lidmaten van dat genootschap uit te maken het zij dan of deze hunne duidelijke acte van afscheiding door dat genaamde genootschap word erkend en aangenomen of niet – overmids als zodanig in de Burgerlijke maatschappij zijn erkend bij besluit van 5 juli 1841, nr. 1.

J.K. Timmerman, Herder en Leeraar.

Aldus opgemaakt in Hijken den 13 september 1841

en van alle lidmaten ondertekend.

(daarna volgen de namen van de lidmaten).

Voor vier dingen vraag ik aandacht:

- a. de Afgescheiden kerkleden beriepen zich op het recht van afscheiding zoals dat in het Algemeen Reglement van 1816 was omschreven, daarmee gaf men aan zich te houden aan de legale middelen waardoor deze afscheiding op zich geen reden hoefde te zijn voor gerechtelijke stappen;
- b. de datum van 5 juli 1841 heeft betrekking op de erkenning bij Koninklijk Besluit van deze gemeente; het werd op 28 juli 1841 officieel aan de gemeente bekend gemaakt;
- c. het aantal lidmaten dat deze acte ondertekende bedroeg (waarschijnlijk) 147, ofwel 32% van de burgerbevolking.¹⁴²
- d. Onder de lidmaten van deze gemeente bevonden zich enkele personen uit Rolde en Loon.

6

Na het overlijden van De Cock gestichte Afscheiden kerken in Drenthe

Nu volgt een beknopt overzicht van de stichting van de nog niet besproken Afscheiden of Gereformeerde kerken in Drenthe. De volgorde is chronologisch en loopt door tot het eind van de 19e eeuw.

17. Coevorden: 6 december 1842/2 februari 1843

Beide data kunnen als geldend worden beschouwd.³⁸¹ De Kerk van Coevorden is ontstaan vanuit enkele plaatselijke conventikels (huisgemeenten), waar grote verontrusting ontstond over het beroepen van de vrijzinnige ds. A.W. van Mook. Men nam nog contact op met ds. De Cock, die, hoewel hij a niet meer zo gezond was, toch nog in Drenthe actief was en ook een bezoek bracht aan de geestverwanten in Coevorden. De verontrusten gingen soms de grens over naar het graafschap Bentheim, waar ds. Jan Berend Sundag voorging in Afscheiden gemeenten. Maar deze prediker werd in Bentheim vele malen gearresteerd en gevangengezet. De oplossing van de kerkelijke problemen lag dan ook in Coevorden zelf. De Cock sprak met zijn medestanders in de woning van de koper- en blikslager Jan Pouwels Coelingh in de Frieschestraat in Coevorden; dat was een van de plaatselijke adressen waar verontruste hervormden regelmatig bij elkaar kwamen. De Cock kwam verzwakt thuis in Groningen en overleed op 14 november 1842. Daarom zou de Asser ds. R.P. Medema op

Samenkomsten in één van de huizen op de zolder

Gereformeerde kerk Coevorden

6 december 1842 preken in de boerderij van de rijke jonge weduwe Jantje Frieling-Joling in het dorpje Noordbarge bij Emmen. Dat kwam ook de Coevordenaren ter ore, zodat men erop uittrok om de predikant in levenden lijve te horen. Ze nodigden ds. Medema toen uit ook in Coevorden te komen preken. In de locatie van Herberg De Loo, net buiten de stad, omdat men ongeregeldheden verwachtte, werd een dienst gehouden. Veel nieuwsgierigen kwamen naar 'die Cockse dominee' luisteren. Tegenstanders probeerden de godsdienstoefening te verstoren, maar succes hadden ze niet. Na deze dienst werd door een groep van zeventien kerkleden van Coevorden een Acte van Afscheiding opgesteld die enkele dagen later aan de kerkenraad van de Hervormde gemeente werd gebracht. Daarmee was de Afscheiding van Coevorden begonnen op 6 december 1842. Maar er was nog geen gemeente geïnstitueerd. Dat gebeurde op 2 februari 1843 toen een nieuwgekozen kerkenraad werd geïnstalleerd, waarmee de officiële stichting van de Afscheiden gemeente Coevorden een feit was.

De eerste predikant van deze gemeente was ds. E. Teunis die Coevorden ruim een jaar diende van 1850-1851. De tweede predikant was ds. J. Kuiper die diende van 1851-1855. De gemeente telde toen 190 leden. In 1852 werd in Coevorden aan de Sint-Janstraat een Christelijke Afscheiden Gereformeerde Kerk gebouwd. Deze bleef in gebruik tot 1913.

Literatuur:

G. Gritter, *Van geslacht tot geslacht is Uw trouw. 150 jaar Gereformeerde Kerk van Coevorden (1842-1992)*. Groningen 1992.

G.J. Kok, *De Gereformeerde Kerk te Coevorden* (2021). Op internetsite: gereformeerdekerken.info

Noot:

381 C.J. de Kruijter, *Gemeenten en predikanten van de GKN*. Leusden 1992, onder 'Coevorden'.

21. Roden: 26 februari 1857

Dit Noord-Drentse brinkdorp was sinds het begin van de 19e eeuw de hoofdplaats van de gelijknamige gemeente Roden. De burgerlijke gemeente telde ruim 1.800 inwoners, waarvan het overgrote deel lid was van de Nederlandse Hervormde Kerk; er woonden in 1829 veertien rooms-katholieken en negen Israëlieten.

Sinds 1998 is Roden het centrum van de toen gevormde gemeente Noordenveld. Sinds 1811 hadden daar als burgemeester vader en zoon Kymmell gediend; de eerste droeg de voornaam Jan Wilmsonn en diende tot 1823, de zoon droeg de voornamen Coenraad Wolter Ellents; hij diende van 1823-1874. De Kymmell-familie nam een eliteaire plaats in binnen de Drentse samenleving. Ze bezat ook meerdere havezaten als woning. In Roden bewoonde de burgemeesters de havezate Mensinge.

Kerkelijk was Roden een grote gemeente die goed paste in de sfeer van de sinds 1816 gemoderniseerde Hervormde Kerk. Als predikanten dienden in Roden van 1830-1834 ds. Jodocus Henricus Reddingius die in 1834 naar Hoogeveen vertrok. Toen kreeg Hervormd Roden de 26-jarige ds. Petrus Hendrik Jan Lulofs als pastor die tot 1857 aanbleef. In 1849 kreeg hij een beroep van Roderwolde, waarvoor hij echter bedankte. Hij heeft in Roden meegemaakt hoe de Afscheiding ging leven en ook werkelijkheid werd op 26 februari 1857. De vrijzinnigheid in de Hervormde kerk was de diepste achtergrond van de Afscheiding in Roden.

De start van de Afscheiding in Roden

Deze gebeurtenis hield veel verband met de kerk in het Groningse Zevenhuizen, dichtbij Leek. In die gemeente waren meerdere Afscheidenen uit Roden lid. Zij waren intussen

Gereformeerde kerk Roden

in getal zo gegroeid dat het hen wenselijk leek in Roden zelf een gemeente te stichten. De eerste dienst werd gehouden in het huis van Pieter Mulder, waar ds. Abel Jan Abels uit Zevenhuizen vooring voor een gehoor van ongeveer 30 personen met een preek over Hosea 6 vers 1: “Komt en laat ons wederkeeren tot den Heere, want Hij heeft verscheurd en Hij zal ons genezen.” Daarna werden ouderlingen (P. Mulder en E. Krijthe) en diakenen gekozen, waarmee de instituering van de Christelijke Afscheiden Gemeente te Roden een feit was. Na een jaar werd in samenwerking met de kerk te Een ds. F.A. Kok beroepen, die het aannam en de beide kerken twee jaar diende. In 1860 werd ds. F. Strik predikant van Roden, en tevens van Een. De samenwerking met Een heeft geduurd tot 1899.

Gereformeerde kerk Roden

Literatuur:

F. Strik, *Steen ter Hulp. T.g.v. zijne veertigjarige Evangeliebediening*, Grijpskerk 1882.

Ad van Nes c.s., *Negen eeuwen Catharinakerk in Roden*, Roden 2012.

S.J.Th. Homan, *Het ontstaan van de Gereformeerde kerk te Leek*, Leek/Tolbert 1996, p. 102.

23. Gasselternijveen: 2 maart 1865

In het oosten van Drenthe vinden we Gasselternijveen en Gieten, plaatsen waar we ook het verhaal van de Afscheiding uit de Hervormde Kerk tegenkomen. Iets van het verhaal klinkt door in het volgende: *“De Christelijke Afscheidene Gemeente in het Drentse Gasselternijveen werd op verzoek van een aantal in dat dorp woonachtige gereformeerden op 2 maart 1865 vanuit de Christelijke Gereformeerde Gemeente te Stadskanaal geïnstitueerd. De kerk te Gasselternijveen had voor het evangelisatiewerk ook de dorpen en gehuchten Gasselte, een deel van Gasselternijveenschemond, Gieten en Gieterveen, een deel van Drouwenermond, Drouwenerveen, Kostvlies en Bonnerveen onder haar hoede.”*

Dan volgt nu een verhaal dat op bijzondere details ingaat.

Het verhaal van ouderling Salomons

We schrijven het jaar 1940. Het is 4 maart: de Gereformeerde Kerk te Gasselternijveen [geïnstitueerd op 2 maart 1865] viert het 75-jarig bestaan. Ouderling K. Salomons zal een historisch overzicht geven. Uit zijn rede geven we enkele fragmenten; de spelling is enigszins aangepast.

Voor 1865 kwam men [in Gasselternijveen] bijeen in gezelschappen. Deze werden des Zondagsavonds gehouden, overdag ging men als vanouds naar de kerk (te Stadskanaal), doch waar dit plaatselijk hoe langer hoe minder bevredigde, werd ook wel met een groepje een Afscheiden kerk in de omgeving bezocht. In een later stadium kwamen de Afscheiden predikanten wel naar hier om voor het ‘clubje’ op te treden. Op den duur kon dit niet zo doorgaan, moest aan het hinken op twee gedachten een einde komen.

Het einde was echter geen lichte, geen geringe zaak om tot een beslissing te komen. Met vele

De in 1867 in gebruik genomen en in 1993 afgestoten Gereformeerde kerk te Gasselternijveen

vezels zat men gehecht aan de vaderlandse kerk, waartoe praktisch ieder behoorde die geen Jood of Roomsche was. Het was zo'n bezielende gedachte: één vorst, één staat, één God, één Kerk! Het was de Kerk waarvoor onze voorvaderen hadden gestreden, waarin vrome ouders en grootouders hadden geleefd en waarin zij waren gestorven, de Kerk waarin men zelf was gedoopt en opgegroeid en waaraan men door traditie en gewoonte was gehecht. 't Was ook geen eer- of heerszucht, geen staan naar het martelaarschap, geen begeerte naar verandering die de bezwaarden dreef. Het werd voor hen een gewetenszaak; ze vroegen zich af, of het wel geoorloofd was, de Hervormde Kerk te verlaten: was het geen woordbreuk, zo niet erger?

Het verhaal gaat dat één van de leiders van een gezelschap, Geert van der Veen, over dit punt met ds. L.J. Hulst (1825-1922) de Afscheiden predikant van Stadskanaal had gesproken en dat deze hem aanspoorde de stap te doen. Van der Veen, die schipper was, sprak als zijn mening uit, dat men een lek schip niet moest verlaten, doch het pompende moest trachten boven te houden. Ds. Hulst had daarop gevraagd of pompen nog baat kon brengen, wanneer het vaartuig reeds gezonken was, wat Van der Veen natuurlijk ontkennend moest beantwoorden. 'Dan zal ik u bewijzen dat de Hervormde Kerk gezonken is'...

Met welke argumenten hij dit deed, is mij niet bekend, doch blijkbaar is het hem gelukt te overtuigen. Er volgden verschillende uittrekkingen. Het was in het begin (2 maart 1865) maar een kleine groep: twintig volwassenen, waaronder zeven echtparen en 44 kinderen, een armelijk troepje, weinig in tel. Men wist, dat als men de stap deed, de vijandschap der wereld wachtte, en niet het minst van de zijde der naaste bloedverwanten. Van die versterking der vredige dorpsrust, van die nieuwlichterij, kon niets goeds komen, meenden dezen. Ging ook niet het gerucht, dat er in een donkere nacht drie witte wieven van het oude kerkhof waren gekomen, die weer spoorloos verdwenen waren ter plaatse waar het nieuwe kerkgebouw zou komen? Ik moge aanhalen hetgeen de oude Hendrik Salomons voor 25 jaren over deze tijd vertelde: 'De vijandschap openbaarde zich in de eerste tijd op vrij heftige wijze. Als paria's der natie werd men aangezien. Wanneer de kerkgangers elkander moesten passeren, werden meestal de Afscheidenen genoodzaakt te ontwijken, wilde men niet in botsing komen. Geen wonder dat niet allen te allen tijde zulks lijdelijk konden gedogen. Zo herinner ik mij dat eens een lidmaat der Afscheiden Kerk, een kerel als een boom, iemand aanpakte en op zijde zette met de woorden: 'Daar is uw plaats'. Het woord Cocksiaan was op veler lippen bestorven'. Tot zover.

Dit groepje liet, met het oog op 't beroepingswerk, een predikant of kandidaat optreden, die dan natuurlijk ook logies behoefde. Dat viel echter niet mee: de broeders hadden allen grote gezinnen, dat was destijds bijna algemeen, en waren niet al te ruim behuisd, zodat een logerende dominee wel eens een bedgenoot moest accepteren. Zo logeerde er een bij W. Reilingh, en het kon niet anders geschikt worden, of deze moest bij de heer des huizes slapen. Hij nam het echter nogal luchtig op en toen ook nog een kat op het bed sprong, ontlokte dit hem enkel de opmerking: 'Ik had al verwacht dat er nog een derde bij zou komen'.

De eerste predikant was de 36-jarige ds. Eppe Luurt Harkema (1867-1869), de tweede was de 38-jarige ds. Enno Bronsema (1871-1874), daarna kwam de 34-jarige ds. Arie Koppe (1875-1892). Alle drie hadden ze gestudeerd aan de Theologische School in Kampen.

Literatuur:

A.P. Crom c.s., *Anderhalve eeuw gereformeerden in stad en land*. Kampen 1984, Drenthe, p. 40.

27. Schoonoord: 18 mei 1873

Schoonoord is een 'jong' dorp: in 1854 ontstaan toen dwars door Drenthe het Oranjekanaal werd aangelegd. In het eerste jaar woonden er in totaal 148 mensen. Deze plaats kent dus weinig historie en heeft ook kerkelijk geen bijzondere traditie. En toch kent het, afgezien van de prehistorische vondsten, een kerkelijk feit dat teruggaat op ds. Menso Alting, die in 1566 als jonge voorganger in de open lucht een hagenpreek moet hebben gehouden op de locatie die nu de typerende naam de Papeloze Kerk draagt. In het nieuwe dorp werd in 1866 een Hervormde Kerk gesticht.

De latere Christelijke Gereformeerde Kerk is ontstaan in 1873. De instituering op 18 mei vond plaats onder verantwoordelijkheid van de classis Coevorden die de kerk te Zweeloo voor deze bijzondere gebeurtenis had aangewezen. In dat jaar bouwde men in Schoonoord ook al een kerkzaal.

Aan het beroepen van een predikant kwam men nog niet toe, maar er dienden in de nog kleine gemeente wel oefenaars; we noemen: P. Valda (voor 1895), H. Bos, en H. Waterink (1911-1914). Daarna werd het mogelijk een eigen predikant te beroepen; de eerste die gevraagd werd was ds. J. van der Meulen, hij kwam in 1917 en vertrok in 1921. Daarna volgden en velen die veelal een korte tijd in Schoonoord dienden. In 1929 telde men in deze kerk 351 leden (incl. doopleden). De gemeente had een evangelisatiepost in het dorpje De Kiel.

Gereformeerde kerk Schoonoord met pastorie

Gereformeerde kerk Schoonoord

Literatuur:

G.J. Kok, 'Het evangelisatiewerk van de Gereformeerde kerk te Schoonoord.' (2017) Op internetsite: gereformeerdekerken.info

28. Nieuw-Weerdinge: 2 juni 1879

Deze gemeente, die eerder bekend stond onder de naam Weerdingermond, viel onder de classis Stadskanaal, maar is wel Drents. Het jonge dorp ligt aan de oostkant van de provincie, noordoostelijk van Emmen. Het ontstond in 1872 door de vervening in die omgeving. Al na zeven jaar kwam het tot instituering van een gemeente die haar plaats innam als Christelijke Gereformeerde Kerk (die na 1892 Gereformeerde Kerk heette). Een Hervormde gemeente werd pas gesticht in 1911.

De eerste predikant was ds. A. Geuchies die daar in 1884 arriveerde en tot 1887 bleef; hij vertrok naar de gemeente van Munnekezijl. Met enige onderbrekingen heeft Nieuw-Weerdinge steeds een eigen predikant gekend. In 1898 telde men daar 310 kerkleden. Ze groeide iets door naar 342 leden in 1929.

Gereformeerde kerk Nieuw-Weerdinge

Gereformeerde kerk Nieuw-Weerdinge met pastorie

Literatuur:

Joh. de Haas, *Gedenkt uw voorgangers*, deel 2. Haarlem 1984, onder ds. Geuchies.